

Czy Japonia wraca na scenę międzynarodową? Esej recenzyjny dotyczący książki *Polityka zagraniczna Japonii* Agaty Ziętek, Karola Żakowskiego i Olafa Pietrzyka na tle ostatnich prac polskich autorów*

Japonia jest krajem, który od dłuższego czasu przyciągał zainteresowanie zarówno badaczy, jak i praktyków polityki, głównie ze względu na swoją specyfikę i szereg sprzeczności, które w jej polityce można zauważyć. Sprzeczności te są widoczne w ostatnich 150 latach historii kraju. Kontrast występuje pomiędzy początkową izolacją Japonii i jej szybkim wejściem na scenę światową po restauracji Meiji w drugiej połowie XIX w., co doprowadziło do ekspansji militarnej i dominacji nad szeroko rozumianą Azją Wschodnią (zarówno Północno-Wschodnią, jak i Południowo-Wschodnią), a w konsekwencji do klęski w II wojnie światowej. Przegrana w tej agresywnej wojnie spowodowała przyjęcie wymuszonych przez USA zapisów artykułu 9 konstytucji, w którym Japonia wyrzekła się na zawsze wojny oraz użycia siły i groźby jej użycia, jak również zrezygnowała z utrzymywania sił lądowych, morskich i powietrznych oraz innych środków mogących służyć wojnie¹. Ograniczenia te spowodowały, że Japonia *de facto* została pozbawiona pewnych atrybutów suwerenności, co pomniejszało jej rolę polityczną i militarną w systemie międzynarodowym. Jednocześnie Japonia zaczęła budować swoją politykę międzynarodową na kwestiach gospodarczych, stając się gospodarczym mocarstwem sektorowym, oraz aktywnie angażować w działalność ugrupowań międzynarodowych (w tym odgrywając np. dominującą rolę w tworzeniu Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku – APEC czy będąc państwem kluczowym dla Azjatyckiego Banku Rozwoju – ADB). Kulminacja tego procesu to lata 80. XX w., kiedy Japonia była postrzegana jako główny rywal Stanów Zjednoczonych i pretendent do zajęcia czołowego miejsca w światowym systemie gospodarczym, co wywoływało silny opór szczególnie w USA².

W latach 90. ubiegłego stulecia staliśmy się świadkami odwrócenia tego trendu, kiedy to w Japonii rozpoczęła się tzw. stracona dekada, która w zasadzie trwa już

* Agata Ziętek, Karol Żakowski, Olaf Pietrzyk, *Polityka zagraniczna Japonii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018, ss. 248. W tekście będzie również m.in. mowa o dwóch pracach: Karol Żakowski, Beata Bochorodycz, Marcin Socha, *Japan's Foreign Policy Making: Central Government Reforms, Decision-Making Process, and Diplomacy*, Springer International Publishing, Cham 2018, ss. 242 oraz Sebastian Bobowski, *Japonia w regionie i regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2018, ss. 458.

¹ *Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946*, <https://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.htm> (data dostępu: 2.12.2018).

² Por. D. Brock, *The theory and practice of Japan-Bashing*, „The National Interest” 1989, nr 17, s. 29–40; N. Morris, *Anti-Japanism since 1980s*, Routledge, London 2010.

prawie trzy dekady, a kraj stopniowo traci drugie miejsce w gospodarce światowej³. Co ciekawe, stopniowa utrata pozycji sektorowego mocarstwa gospodarczego nie sprawiła, że Japonia przestała działać na rzecz utrzymania, a nawet zwiększenia swojej pozycji w systemie międzynarodowym, a rząd Shinzo Abe (kiedy ten został premierem po raz drugi, tj. od grudnia 2012 r.) zdaje się dążyć do odzyskania statusu „normalnego państwa”, co generuje sprzeczności między spadkiem pozycji w systemie międzynarodowym a ambicjami wzmocnienia pozycji polityczno-militarnej kraju oraz między ograniczeniami konstytucyjnymi (ale też w znacznej mierze społecznymi) a zamierzeniami szefa rządu. Shinzo Abe stara się konsekwentnie realizować te zamierzenia, m.in. poprzez reinterpretację artykułu 9 konstytucji w 2014 r. (dopuszczającą kolektywną samoobronę) oraz prowadzenie bardziej asertywnej polityki zagranicznej i dążenie do zmiany konstytucji Japonii⁴.

Japońska polityka zagraniczna jest z pewnością jednym z kluczowych elementów kształtowania układu sił w systemie międzynarodowym Azji Wschodniej, regionu Azji i Pacyfiku, a w pewnym zakresie również globalnego systemu międzynarodowego. Jednocześnie wśród publikacji polskich autorów brakowało kompleksowych współczesnych opracowań analizujących mechanizmy kształtowania japońskiej polityki zagranicznej, jak również samą tę politykę i jej wpływ na stosunki międzynarodowe w regionie. Wśród autorskich pozycji na polskim rynku pojawiło się od końca XX w. wiele prac, w których Japonia była tylko jednym z elementów podlegających analizie⁵, wydano też liczne opracowania dotyczące wybranych problemów polityki zagranicznej Japonii (w odniesieniu sektorowym – często polityki gospodarczej – lub geograficznym)⁶.

³ Według parytetów siły nabywczej gospodarka japońska jest obecnie czwartą gospodarką świata, po amerykańskiej, chińskiej i indyjskiej. Por. *World Development Indicators*, The World Bank, <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.MKTP.PP.CD> (data dostępu: 2.12.2018). Na temat straconej dekady zob.: N. Yoshino, F. Taghizadeh-Hesary (red.), *Japan's Lost Decade: Lessons for Asian Economies*, Asian Development Bank Institute-Springer, Singapore 2017; Y. Funabashi, B. Kushner (red.), *Examining Japan's Lost Decades*, Routledge, New York 2015.

⁴ Por. S. Abe, J. Tepperman, *Japan is back: A conversation with Shinzo Abe*, „Foreign Affairs” 2013, vol. 92, nr 4, s. 2–8; A. Lift, *Japan's defense policy: Abe the Evolutionary*, „The Washington Quarterly” 2015, vol. 38, nr 2, s. 79–99; H. Dobson, *Is Japan really back? The 'Abe Doctrine' and global governance*, „Journal of Contemporary Asia” 2017, vol. 47, nr 2, s. 199–224.

⁵ Zob.: E. Haliżak, *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1999 (analiza regionalnej roli Japonii znajduje się na s. 150–166); M. Grabowski, *Wiek Pacyfiku – polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po roku 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012 (stosunki amerykańsko-japońskie oraz amerykańsko-chińsko-japońskie omówione są na s. 130–152).

⁶ Wśród autorskich prac polskich badaczy warto wymienić: B. Drelich-Skulska, *Ewolucja zagranicznej polityki ekonomicznej Japonii u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Wrocław 2002; W. Wowczuk, *Nowe oblicze starej tradycji: Chiny – Japonia*, Kreator, Białystok 2003; R. Jakimowicz, *Stosunki japońsko-chińskie w latach 1949–2002: aspekty polityczne i gospodarcze*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2004; M. Dobroczyński, *Ewolucja międzynarodowej pozycji gospodarki japońskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2004; A. Ząbkowicz, *Instytucje i wzrost gospodarki Japonii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006;

Niewątpliwie brakowało wśród opracowań polskich autorów opracowań kompleksowych, które pokazywałyby, jak kształtowana jest japońska polityka zagraniczna oraz jak jest ona realizowana. Stąd z dużym zadowoleniem można przyjąć, że w 2018 r. polscy badacze Japonii wydali trzy bardzo ważne prace, które podjęły próbę analizy japońskiej polityki zagranicznej.

Pierwsza z tych prac została napisana przez Karola Żakowskiego, Beatę Bochorodycz oraz Marcina Sochę i wydana w wydawnictwie Springer w języku angielskim pod tytułem *Japan's Foreign Policy Making: Central Government Reforms, Decision-Making Process, and Diplomacy*⁷. Zgodnie z deklaracją autorów miała ona za zadanie ocenić wpływ reform rządu centralnego Japonii z 2001 r. na efektywność polityki zagranicznej tego kraju. Choć książka z założenia skupia się na wewnętrznych mechanizmach kształtowania polityki zagranicznej oraz dyplomacji japońskiej (w oparciu o *kantei*, czyli swego rodzaju hybrydowy mechanizm kształtowania polityki zagranicznej przez premiera i jego najbliższego otoczenie), jej kluczowym elementem jest analiza najważniejszych studiów przypadku administracji japońskich w XXI w. pod kątem kształtowania polityki zagranicznej. Dla celów analizy wybrano wojnę z terroryzmem za czasów premiera Junichiro Koizumiego, politykę historyczną i relację z Koreą Północną tego samego gabinetu. Następnie omówiono kwestie poprawy stosunków z Chinami w okresie pierwszego rządu Shinzo Abe i Yasuo Fukudy, pomysł projektu „łuku wolności i dobrobytu” (*Arc of Freedom and Prosperity*) oraz dyplomację opartą na wartościach, problem przeniesienia amerykańskiej bazy wojskowej Futenma za rządów Junichiro Koizumiego i Yukio Hatoyamy, inicjatywę Hatoyamy w sprawie stworzenia Wspólnoty Azji Wschodniej (East Asia Community), a wreszcie kwestie

K. Karolczak, *System konstytucyjny Japonii*, Wydawnictwo Sejmowe – Kancelaria Sejmu, Warszawa 2008; E. Trojnar, *Japonia a monarchie Zatoki Perskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009; W. Dziak, M. Citko, *Obywatele Japonii w niewoli północnokoreańskiej. Zarys problematyki*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2009; H. Samaryna, *Deflacja w Japonii*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010; S. Kubas, *Konsolidacja demokracji w systemie politycznym: przykład powojennej Japonii (1945–2010)*, Remar, Sosnowiec 2011; M. Sprengel, *Gospodarczo-polityczne współczesne relacje Australii z Japonią. Wzorzec dla stosunków międzynarodowych w regionie Azji i Pacyfiku*, Avalon, Kraków 2012; M. Tersa, *Japonia na zawsze wyrzeka się wojny: współczesna sytuacja geopolityczna a japońska polityka bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Kirin, Bydgoszcz 2014; P. Napierała, *Chiny i Japonia a Zachód: historia nieporozumień*, Wydawnictwo Libron–Filip Lohner, Kraków 2015; R. Mydel, *Japonia w procesie przejścia od demograficznej dojrzałości do demograficznego schyłku*, Oficyna Wydawnicza AFM KAAFAM, Kraków 2016; O. Barbasiewicz, *Pomniki i miejsca pamięci w relacjach międzynarodowych: wpływ pamięci na stosunki japońsko-amerykańskie z perspektywy Japonii*, IKŚiO PAN, Warszawa 2016; J. Solarz, *Ewolucja instytucjonalna systemów finansowych w Holandii i w Japonii*, Wydawnictwo edu-Libri, Kraków–Legionowo 2014; M. Mrowiec, *Austriacka Szkoła Ekonomii. Jak może pomóc wyjaśnić stagnację gospodarki Japonii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017; B. Bochorodycz, *Fukushima a społeczeństwo obywatelskie. Japoński ruch denuklearny w perspektywie politologiczno-socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2018.

⁷ K. Żakowski, B. Bochorodycz, M. Socha, *Japan's Foreign Policy Making: Central Government Reforms, Decision-Making Process, and Diplomacy*, Springer International Publishing, Cham 2018, ss. 242.

negocjacji klimatycznych, gdy u władzy była Demokratyczna Partia Japonii, oraz Partnerstwa Transpacyficznego (Trans Pacific Partnership – TPP) w czasie urzędowania Shinzo Abe. W każdym z tych przypadków autorzy przeprowadzili dogłębną analizę wielowymiarowych mechanizmów kształtujących tę politykę, co pokazuje ich kunszt badawczy, ale też sprawia, że praca ta jest unikatowa nie tylko na rynku polskim, lecz także wypełnia ważną lukę w badaniach światowych. Fakt, że praca została wydana w prestiżowym wydawnictwie zagranicznym, ma wiele niezaprzeczalnych zalet i świadczy o jej jakości, acz jednocześnie czyni ją nieco słabiej dostępną dla polskiego odbiorcy.

W pewnym zakresie lukę tę wypełniają dwie prace opublikowane przez polskich autorów i w języku polskim. Nieco węższy zakres ma przygotowana przez Sebastiana Bobowskiego praca *Japonia w regionie i regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*⁸. Choć nakierowana na ekonomiczne aspekty polityki zagranicznej w regionie, podejmuje też próbę analizy teoretycznej regionalizmu czy uwarunkowań politycznych i gospodarczych rozwoju Japonii. Jej najważniejszym atutem jest jednak analiza kluczowych wymiarów gospodarczych polityki integracyjnej Kraju Kwitnącej Wiśni, tj. roli Japonii w regionalizmie handlowym (w tym Regionalnym Kompleksowym Partnerstwie Gospodarczym [Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP], Partnerstwie Transpacyficznym i trójstronnym porozumieniu handlowym Azji Północno-Wschodniej), jej relacji z krajami Azji Wschodniej (handlowych i inwestycyjnych), udziału w regionalizmie finansowym i dyplomatycznym (w tym proponowanym Azjatyckim Funduszu Walutowym [Asian Monetary Fund – AMF], Azjatyckim Banku Rozwoju [Asian Development Bank – ADB] czy Azjatyckim Banku Inwestycji Infrastrukturalnych [Asian Infrastructure Investment Bank – AIIB]), jak również stosunków między Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN) i Japonią. Praca została oparta na szerokich badaniach autora i bogatej bazie źródłowej oraz dobrze rozplanowana, stąd stanowi ważne uzupełnienie polskiej literatury dotyczącej Japonii, szczególnie w regionalnym wymiarze gospodarczym.

Obie przywołane powyżej prace wnoszą znaczący wkład w zrozumienie polityki zagranicznej Japonii w XXI w., z jednej strony mechanizmów jej kształtowania, z drugiej jej ekonomicznych aspektów w wymiarze regionalnym. Bardzo istotnym uzupełnieniem tych prac jest mająca charakter podręcznika akademickiego, kompleksowo analizująca różne wymiary pozycji Japonii w regionie i japońskiej polityki zagranicznej praca Agaty Ziętek, Karola Żakowskiego i Olafa Pietrzyka, *Polityka zagraniczna Japonii*⁹. Z pewnością pozwala ona zarówno pracownikom naukowym,

⁸ S. Bobowski, *Japonia w regionie i regionalizmie Azji Wschodniej w XXI wieku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2018, ss. 458.

⁹ A. Ziętek, K. Żakowski, O. Pietrzyk, *Polityka zagraniczna Japonii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018, ss. 248.

zajmującym się tematyką azjatycką, jak i studentom, rozszerzyć i często pogłębić wiedzę na temat Kraju Kwitnącej Wiśni.

Omawiana praca została podzielona na trzy części, z wykorzystaniem typologii Ziemowita Jacka Pietrasia i w odniesieniu do obiektywnych i subiektywnych uwarunkowań polityki zagranicznej Japonii. W ramach uwarunkowań obiektywnych autorzy omówili kwestię położenia geograficznego i geopolitycznego Japonii, jej strukturę demograficzną, potencjał gospodarczy (w tym zarówno kwestie struktury gospodarczej, jak i pozycji w systemie handlu międzynarodowego i międzynarodowych instytucji gospodarczych), potencjał naukowo-techniczny (edukację, kapitał ludzki czy badania naukowe) czy wreszcie potencjał militarny (w tym historię japońskich sił zbrojnych, ewolucję polityki obronnej tego kraju, jej uwarunkowania prawne, Japońskie Siły Samoobrony oraz udział Japonii w misjach pokojowych ONZ). Pierwsza część pracy ma wysoką wartość dydaktyczną, pozwalając zrozumieć możliwości prowadzenia przez Japonię efektywnej polityki zagranicznej na podstawie względnej pozycji w regionie (wskazane uwarunkowania dają nam obraz potęgi danego kraju w systemie międzynarodowym). Przyjęta struktura pracy nie pozwala na dokładne scharakteryzowanie tych, bardzo szerokich, obszarów (stąd w niektórych rozdziałach mamy zbyt daleko idące uproszczenia, szczególnie w odniesieniu do gospodarki czy potencjału militarnego). Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że Autorzy we wskazanej objętości sprawnie wywiązali się z zadania omówienia tych obszarów.

Druga część pracy została poświęcona uwarunkowaniom subiektywnym japońskiej polityki zagranicznej. Bez wątpienia jest to unikatowe w skali Polski opracowanie, oparte na szerokich studiach źródłowych oraz badaniach terenowych Karola Żakowskiego. W kolejnych trzech rozdziałach omówione zostały kultura polityczna Japonii, struktura instytucjonalna japońskiej polityki zagranicznej oraz jej koncepcje. Kultura polityczna Japonii to zdecydowanie obszar, który nie jest szerzej prezentowany w polskiej literaturze, stąd wysoka wartość tego rozdziału. Przedstawione zostały m.in. uwarunkowania kulturowe i polityczne, powiązania w ramach tzw. żelaznego trójkąta – polityki, biurokracji i środowisk biznesowych, rola czynników społecznych – mediów i organizacji pozarządowych, a wreszcie, co niezmiernie interesujące – japońskie rody polityczne. W rozdziale na temat uwarunkowań instytucjonalnych skupiono się na ceremonialnej roli cesarza, jak również kluczowej roli premiera, sekretarza gabinetu oraz ministra spraw zagranicznych (oraz samego MSZ, w tym selekcyjności i niewielkiej roli polityków w tym ministerstwie), pokrótce scharakteryzowane zostały inne instytucje i system partyjny Japonii. W rozdziale na temat koncepcji politycznych znajdziemy omówienie najważniejszych doktryn polityki zagranicznej, jak doktryna Yoshidy, trzy zasady nienuklearne, doktryna Fukudy, idea całościowego bezpieczeństwa premiera Ohiry czy koncepcja twórczej dyplomacji ministra spraw zagranicznych Shintaro Abe. Dodatkowo skupiono się na takich obszarach, jak inicjatywy związane z *soft power*, rola japońskiej pomocy rozwojowej (*official development aid*, ODA), projekt pod nazwą „łuk wolności i dobrobytu” premiera Taro Aso, rola Japonii w procesach

i organizacjach integracyjnych czy wreszcie pięć nowych zasad dyplomacji premiera Shinzo Abe z 2013 r. Taki układ treści pozwala na wgląd w mechanizmy kształtowania japońskiej polityki zagranicznej i jej znacznie pełniejsze zrozumienie.

W trzeciej części pracy Autorzy omówili relacje Japonii z wybranymi, kluczowymi podmiotami systemu międzynarodowego, w tym USA, Chinami, Rosją, Koreą Południową i Północną, Indiami, Stowarzyszeniem Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) i Unią Europejską. Powyższy wybór jest w pełni uzasadniony, choć oczywiście z dużym zadowoleniem można by czytać podobne analizy dotyczące pozostałych partnerów Japonii (objętość pracy jednak na to nie pozwala). Jeśli chodzi o relacje ze Stanami Zjednoczonymi, omówiono dość dokładnie kwestie historyczne, praktycznie od czasu nawiązania wymuszonej przez Matthew Perry'ego współpracy, kwestie współpracy obronnej oraz relacji gospodarczych. W rozdziale dotyczącym relacji z Chińską Republiką Ludową skupiono się na problemowym ujęciu, obejmującym kwestie Tajwanu i nawiązania stosunków dyplomatycznych, współpracę gospodarczą, problemy związane z historią, spór terytorialny oraz rozwój relacji w początkach obecnego stulecia. W kolejnym rozdziale omówiono relacje z Federacją Rosyjską, w perspektywie historycznej, w tym po rozpadzie ZSRR, oraz sporu o Wyspy Kurylskie i stosunki gospodarcze. W nieco szerszy sposób omówiono stosunki Japonii z państwami Półwyspu Koreańskiego, odnosząc się do kwestii historycznych, terytorialnego sporu o wyspy Dokdo-Takeshima, kontakty gospodarcze z Republiką Korei, problemy związane z Koreą Północną, w tym szczególnie program nuklearny oraz porwania obywateli Japonii przez ten kraj. Model funkcjonalny przyjęto również w opisie stosunków japońsko-indyjskich, analizując ich historię oraz wymiary polityczny, gospodarczy i kulturowy. Analogicznie przedstawiono też relacje Japonii z państwami ASEAN, kreśląc historię tych relacji oraz stosunki w aspekcie polityczno-militarnym (w tym ramach ASEAN+3), gospodarczym oraz kulturowym, jak również z Unią Europejską, gdzie wskazano na historię i uwarunkowania, kluczowe dla wzajemnych relacji kontakty gospodarcze, jak też współpracę polityczną i kulturową.

Niewątpliwie recenzowana pozycja jest bardzo potrzebna na polskim rynku, szczególnie w wymiarze dydaktycznym, gdyż podejmuje próbę całościowego omówienia polityki zagranicznej Japonii w kontekście jej uwarunkowań zewnętrznych, wewnętrznych oraz relacji z najważniejszymi aktorami systemu międzynarodowego. To zadanie się z pewnością Autorom udało, choć niektóre fragmenty zawierają zbyt proste uproszczenia. Ogólnie jednak struktura tekstu, jak również styl pozwalają na łatwy jego odbiór. Dodatkowo dla celów dydaktycznych przy każdym rozdziale zamieszczono zestaw zagadnień pozwalających na utrwalenie treści oraz najważniejsze pozycje bibliograficzne, dzięki którym można poszerzyć wiedzę na omawiane tematy.

Założone przez Autorów cele, tj. systematyzacja i syntetyczne przedstawienie uwarunkowań japońskiej polityki zagranicznej, mechanizmów jej formowania i prowadzenia, jak również relacji Japonii z wybranymi podmiotami stosunków międzynarodowych, z pewnością można uznać za spełnione. Również przyjęta metodologia

(wykorzystująca typologię Ziemowita Jacka Pietrasia), która zdecydowała o wyborze obszarów do badań oraz porządkowała opracowanie, z pewnością powinna zostać uznana za właściwą. Pozwoliła ona na wybór i charakterystykę najważniejszych obszarów determinujących politykę zagraniczną Japonii.

Nie ma też wątpliwości, że recenzowana publikacja jest potrzebna na polskim rynku, zarówno ze względu na wzrost zainteresowania regionem Azji Wschodniej, rozwój studiów azjatyckich w polskich ośrodkach, jak i zmieniającą się, szczególnie za czasów drugiego rządu Shinzo Abe, politykę zagraniczną Japonii. Stąd zdecydowanie należy wyrazić uznanie dla autorów za stworzenie tej pracy, podobnie zresztą jak innych pozycji omawianych w tym eseju recenzyjnym, które pokazują wzrastającą rolę polskich badaczy w studiach nad Azją, w tym nad Japonią, na poziomie zarówno krajowym, jak i międzynarodowym.

Marcin Grabowski